

UOT – 316.33

Vəkil Həsənov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, t.ü.e.d.

**İNZİBATİ AMİRLİK DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN SSR HƏMKARLAR
İTTİFAQLARININ STRUKTURLARINDA KADR SİYASƏTİ
(1920-1953-cü illər)**

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ilə yeni sistemin – inzibati amirlik rejiminin əsası qoyuldu. Bu sistem bütün idarə orqanlarının, o cümlədən ictimai təşkilatların işinə də öz təsirini göstərirdi. Həmkarlar ittifaqlarının strukturunda, onların kadrlarla təmin edilməsində əsaslı dəyişiklik baş verdi. Kadr siyasəti tam şəkildə partiyanın nəzarəti altında idi. Həmkarlar ittifaqlarına kadrlar sinfi prinsiplə, əsasən fəhlə və kəndlilərdən seçilirdi. Kadr siyasətində hökm sürən milli ayrışmış azərbaycanlıların dövlət işlərinə cəlb edilməsinə mənfi təsir göstərirdi.

Həmkarlar ittifaqları inzibati amirlik sisteminə öz yeni roluna - Kommunist partiyasının həmkarlar ittifaqları barədə proqramına uyğun olaraq fəaliyyət göstərmişlər. Bu proses mürəkkəb və ziddiyyətli bir proses idi, yeni iş forma və metodlarının axtarışı, bir çox hallarda isə yol verilmiş müxtəlif səhvlərin əzabla aradan qaldırılması ilə səciyyələnirdi. İnzibati amirlik sisteminin möhkəmlənməsi şəraitində həmkarlar təşkilatları kütlələri idarə etmək bacarığına yiyələnməklə yanaşı, zəhmətkeşlərin mənafelərinin müdafiəsi funksiyasını da yerinə yetirməli, bu vəzifəni əməyin təşkili, istehsalatın inkişaf etdirilməsi qayğısına qalmaq fəaliyyəti ilə uzlaşdırmaqlı idilər. İnzibati amirlik sisteminə dövlət idarəçiliyi funksiyalarını da öz əlində cəmləşdirmiş Kommunist partiyası sovet dövlət aparatında mövcud olan bürokratik əngəllərdən zəhmətkeşləri müdafiə etməli olan həmkarlar təşkilatlarını faktiki olaraq özündən asılı bir orqana çevirmişdi. Kommunist partiyası həmkarlar ittifaqlarından zəhmətkeşlərin mənafelərini müdafiə etmək funksiyasının sovet dövlətini möhkəmləndirmək vəzifəsi ilə uzlaşdırılmasını tələb edirdi. Bu isə inzibati amirlik sisteminə son dərəcə çətin bir iş idi. Ona görə də həmkarlar təşkilatları öz əsl funksiyalarını tam şəkildə yerinə yetirə bilmirdilər. Formal olaraq partiya həmkarlar ittifaqlarına heç bir göstəriş vermək hüququna malik deyildi. Ancaq partiya həmkarlar ittifaqlarına rəhbərliyi həmin təşkilatlarda işləyən kommunistlər vasitəsilə həyata keçirirdi. Həmkarlar təşkilatlarındakı kommunist fraksiyalarının əsas vəzifəsi həmkarlar ittifaqları orqanlarında inandırma yolu ilə elə qərarların qəbul edilməsinə nail olmaq idi ki, onlar partiyanın direktivlərinə uyğun gəlsin. İ.V.Stalin yazırdı ki, "... bunsuz biz fəhlə sinfinin bu təşkilatlarında ixtilaf və qarışıqlığa nail olmuş olardıq" [1, s.82].

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanın tarixində əsaslı siyasi dəyişiklik baş verdi. Sovet Rusiyasının hərbi müdaxiləsi nəticəsində Azərbaycanda müstəqil respublika süqut etdi və yeni bir rejimin - Sovet hakimiyyətinin əsası qoyuldu. Yeni yaranmış proletariat diktaturasının hakimiyyəti dövründə siyasi sistem də dəyişdirildi. Bu sistemdə əvvəlki cəmiyyətdə əzilən sinif olan fəhlələr hakim qüvvəyə çevrildilər. Ona görə də fəhlələrin üstünlük təşkil etdikləri ictimai təşkilatların da yeni cəmiyyətdə rolu dəyişildi. Ən kütləvi təşkilatlardan biri olan həmkarlar ittifaqlarının təşkilati quruluşunda yeni şəraitə uyğun olaraq dəyişikliklər edildi.

Azərbaycanda sovet həmkarlar ittifaqlarının yaradılmasına 1920-ci ilin mayında başlandı. 1920-ci il iyunun 5-də isə həmkarlar ittifaqlarının təşkilati cəhətdən yenidən qurulması nəticəsində 24 həmkarlar ittifaqı yaradıldı [2]. Azərbaycan həmkarlar ittifaqları Ümumrusiya həmkarlar ittifaqları Mərkəzi Şurasının (ÜRHMŞ) müəyyən etdiyi sxemə uyğun olaraq istehsalat prinsipi üzrə yaradılırdı. İlk dövrdə Azərbaycanda Sovet Rusiyasının həmkarlar ittifaqlarının müvafiq respublika şöbələri təşkil edilmişdi. 1920-ci il iyunun 30-da keçirilən həmkarlar ittifaqlarının birinci Ümumbakı konfransında onların vahid təşkilat şəklində birləşməsi prosesi başa çatdı. Konfransda vahid respublika mərkəzi həmkarlar ittifaqları orqanı olan Azərbaycan həmkarlar ittifaqları şurası - AHİŞ ya-

radıldı. Azərbaycanın qəzalarında isə həmkarlar ittifaqlarının qəza şöbələrini və onları birləşdirən orqanlar - qəza büroları yaratmaq barədə qərar qəbul edildi. AK(b)P MK və BK-nın göstərişi əsasında AHİŞ-in rəyasət heyətinə İ.İ.Anaşkin, B.D.Ağayev, Z.Dadaşov, İ.M.Konuşkin, Qausman, A.İ.Mikoyan, L.İ.Mirzoyan, M.E.Sapunov və A.A.Nikişin seçildilər. AHİŞ-in sədri isə A.İ.Mikoyan təyin edildi [3, s.164].

1920-ci il 29 avqust - 6 sentyabrda keçirilən Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının birinci qurultayında seçilən rəyasət heyəti üzvlərinin tərkibi də o dövrdə milli ayrıseçkiliyin açıq nümunəsi idi. Qurultayda rəyasət heyətinə 7 üzv: L.İ.Mirzoyan, M.E.Sapunov, İ.M.Konuşkin, Z.Dadaşov, A.A.Nikişin, Ə.Xanbudaqov, A.E.Çurayev və 2 namizəd - R.İzmaylov və Mikadze seçilmişdilər [1, s.82]. Göründüyü kimi AHİŞ-in rəyasət heyətinə seçilənlərin əksəriyyəti başqa millətlərin nümayəndələri idi. Qurultaydan sonra sentyabrın 7-də keçirilən AHİŞ-in Rəyasət Heyətinin iclasında təşkilati məsələyə baxılmış, M.E.Sapunov AHİŞ-in sədri, L.Mirzoyan isə katib təyin edilmişdi [5]. AHİŞ-in mərkəzi aparatında məsul vəzifə tutanların hamısı başqa millətlərin nümayəndələri idi. 1921-ci ildə Xalq Əmək komissarı A.Çurayev, AHİŞ-in Mədəniyyət şöbəsinin müdiri V.Kasparov, Statistika şöbəsinin müdiri B.Quxman, İnformasiya şöbəsinin müdiri M.Danilov, İqtisadi şöbənin müdiri E.Şeftel, Təşkilat şöbəsinin məsul katibləri Rayxlin və L.Frik, Tarif-iqtisadi şöbəsinin müdiri T.A.İvanov, Əməyin normalaşdırılması şöbəsinin müdiri İ.M.Konuşkin idi [6]. 1921-ci il martın 26-da keçirilən AHİŞ-in Rəyasət heyətinin iclasında L.Mirzoyan AHİŞ-in sədri seçildi [7]. 1923-cü il fevralın 10-da AHİŞ-in rəyasət heyətinin iclasında isə AHİŞ-in sədri İ.Konuşkin seçildi [8]. AHİŞ-in idarə aparatının bu cür tərkibi təkcə azərbaycanlı kadrların çatışmazlığının nəticəsi deyil, milli ayrıseçkiliyin bariz nümunəsi idi. Həmkarlar ittifaqları öz müstəqilliklərini itirərək Kommunist partiyasının göstərişlərini yerinə yetirən bir təşkilata çevrildilər. Kommunist partiyası yaxşı başa düşürdü ki, geniş fəhlə kütlələrini öz sıralarında birləşdirən həmkarlar ittifaqlarının köməyi olmadan sosialist təsərrüfat quruculuğunu həyata keçirmək, geniş kütlələri bu işə cəlb etmək çətin olacaqdır. Ona görə də Kommunist partiyası həmkarlar ittifaqlarına idarəetmə məktəbi, kommunizm məktəbi, dövlət hakimiyyətinin ehtiyat qüvvəsi kimi baxırdı. Həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətinə partiyanın nəzarəti getdikcə güclənirdi. Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Qafqaz Diyar Komitəsinin partiya üzvlərinə 1920-ci il 28 may tarixli müraciətində proletariat diktaturası dövründə həmkarlar ittifaqlarının rolu qeyd edilmiş, diyar komitəsi hər bir kommunistə həmkarlar ittifaqlarında partiyanın baş xəttini fəal həyata keçirməyi bir vəzifə olaraq tapşırırmışdı [9].

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Azərbaycanda həmkarlar ittifaqlarına partiya rəhbərliyi nümayəndələr mübadiləsi yolu ilə həyata keçirilirdi, yeni AHİŞ-in nümayəndəsi AK(b)P MK-ya və əksinə, MK-nın nümayəndəsi AHİŞ-ə daxil edilirdi. Sonrakı illərdə partiya həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətinə nəzarəti daha da gücləndirdi və bu işi əsasən həmkarlar təşkilatlarındakı kommunistlərdən ibarət fraksiyalar vasitəsilə həyata keçirirdi. Partiya həmkarlar təşkilatlarına zəhmətkeşləri təsərrüfat quruculuğuna cəlb etmək üçün özünün əsas ehtiyat qüvvəsi kimi baxırdı. AK(b)P-nin II qurultayının (1920-ci il, oktyabr) qətnaməsində deyilirdi: “həmkarlar ittifaqları fəhlə kütlələrinin geniş tərbiyə məktəbidir, partiya və dövlət yeni ictimai quruluşu yaratmaq üçün bütün yeni qüvvələri oradan götürür” [10, s.14]. 1921-ci ildə AK(b)P MK-nın həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətinə partiyanın rəhbərliyini tənzimləyən sərəncam xarakterli məktubu nəşr edildi. Bu sənəddə bütün partiya komitələrinə həmkarlar təşkilatları nəzdində paritiya üzvləri və namizədlərindən ibarət kommunist fraksiyalarını təşkil etmək barədə göstəriş verilmişdi. Partiya komitələri bu fraksiyalar vasitəsilə həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətini istiqamətləndirməli, həmkarlar ittifaqlarında partiyanın baş xəttinin həyata keçirilməsinə nəzarət etməli idilər. Mərkəzi komitənin məktubunda açıq şəkildə bildirilirdi: “həmkarlar ittifaqlarının fraksiyaları - həmkarlar ittifaqlarının qəza büroları və yerli katibləri iki həftədə bir dəfədən az olmayaraq partiya komitələrinə həmkarlar ittifaqlarında işin vəziyyəti barədə məruzə etməlidirlər” [10, s.14]. Məktubda həmçinin partiya və həmkarlar təşkilatları nümayəndələrinin bu təşkilatların rəhbər orqanlarına qarşılıqlı daxil edilməsi qaydaları göstərilmişdi. Səran-

cam xarakterli bu məktub partiya təşkilatlarının həmkarlar ittifaqları ilə qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyən ilk sənəd oldu. Məktubda ciddi şəkildə partiyanın qərarlarının həmkarlar ittifaqlarına məcburi qəbul etdirilməsinə yol verilməməsi, onlara ən kiçik himayə edilməsinin yolverilməzliyinin zəruriliyi barədə xəbərdarlıq edilirdi. Bu xəbərdarlığa baxmayaraq, Kommunist partiyası məhz bu fraksiyalar vasitəsilə həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətinə nəzarət mexanizmini həyata keçirirdilər. Ona görə də həmkarlar təşkilatlarında kommunistlərdən ibarət fraksiyaların gücləndirilməsinə xüsusi diqqət verilirdi. AK(b)P-nin IV qurultayının qərarlarında (1922-ci il, fevral) həmkarlar təşkilatlarında müxtəlif təmayüllərin və səhvlərin baş verə biləcəyinin qarşısını almaq məqsədilə bu təşkilatlarda kommunistlərdən ibarət fraksiyaların gücləndirilməsinə diqqətin artırılması partiya komitələrindən tələb edilirdi. Qurultayın qərarında deyilirdi: “həmkarlar hərəkətinə fəvqəladə mühüm əhəmiyyət verərək və orada partiyanın daimi möhkəm rəhbərliyi olmadan təmayüllərin mümkünliyünü nəzərə alaraq, keçmişdə heç bir siyasi partiyaya daxil olmamış ən sıxanmış və qocaman partiya üzvlərini rəhbər həmkarlar işinə göndərmək lazımdır. Həmkarlar ittifaqlarının idarə heyətlərinin katibləri üçün 5 ildən az olmayan, qəza həmkarlar bürosunun katibləri üçün isə iki il partiya stajı müəyyən edilsin” [11, s.76-77].

Partiyanın göstərişlərinə uyğun olaraq həmkarlar təşkilatlarının idarə heyətlərində kommunistlərin sayı ildən ilə artırdı. Sovet sisteminin bütün mövcudluğu dövründə rəhbər orqanlara kommunistlərlə bitərəflərin seçilməsi təmin edilirdi. 1923-cü ildə zavod komitələri üzvlərinin 36%-ə qədəri kommunistlər idisə, 1924-cü ildə onların sayı 60%-ə çatmışdı [12, s.20]. 1926-cı il yanvarın 1-nə olan məlumata görə Azərbaycan həmkarlar ittifaqları idarə heyətlərinin 442 nəfər seçkili işçisinin 72,4%-i kommunist, 3,4%-i isə komsomolçu idi. Sosial mənşəyinə görə bu işçilərdən 257 nəfəri fəhlə, 178 nəfəri qulluqçu, 7 nəfəri isə kəndli idi [13, s.50]. Kommunist partiyası həmkarlar ittifaqlarında kommunist fraksiyalarının fəaliyyətinin gücləndirilməsinə daimi diqqət yetirirdi. AK(b)P MK-nın 1925-ci ilin sentyabrında keçirilmiş plenumunda qəbul edilmiş “AHİŞ-in işi haqqında” xüsusi qətnamədə deyilirdi: “kommunist özəklərinin fabrik-zavod komitələrini ən kiçik himayə etməsi hallarını aradan qaldırmaq lazımdır. Özəklər kommunistlərdən ibarət fraksiyalar vasitəsilə fabrik-zavod komitələrinin işinə rəhbərlik etməli və onu istiqamətləndirməlidirlər”. Qətnamədə fraksiyaların təşkilinə diqqətin artırılması tələb edilirdi: “yerlərdə fabrik-zavod komitələrinin fraksiyalarını formalaşdırmaq lazımdır. Harada ki onlar yoxdur, təşkil olunmalıdır” [11, s.227].

Partiyanın həmkarlar ittifaqlarına nəzarəti getdikcə güclənirdi. Həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində inzibətçilik və bürokratik meyillər artırdı. Fəhlə kütlələri içərisində əməli iş aparmaq əvəzinə həmkarlar ittifaqları bəzən öz işlərini göstəriş və əmr vermək formasında qururdular. Bir sıra hallarda fabrik-zavod komitələrinin işinə rəhbərliyi partiya orqanları öz əllərinə alırdılar, bu isə bitərəf fəhlələrin həmkarlar təşkilatlarının işinə marağını azaldırdı. Fəhlələr həmkarlar təşkilatlarının iclaslarına həvəsiz gedirdilər və bunu onunla əsaslandırırdılar ki, onsuz da kommunistlər bütün məsələləri iclasa qədər özləri həll etmişlər və müzakirə formal xarakter daşıyır. Bu cür hallar həmkarlar ittifaqlarının öz əsas vəzifəsindən uzaqlaşmasına, onların kütlələr içərisində tərbiyə işinə mənfi təsir göstərirdi. İnzibətçiliyə meyil, işdə formalizm və yeknəsəklik, fəhlələrin mənafeyini müdafiə etmək əvəzinə müəssisə rəhbərliyinin mövqeyinin danışsız müdafiə edilməsi və s. kimi hallar fəhlələrin öz həmkarlar ittifaqlarına inamını azaldır, onları aşağı həmkarlar orqanlarında fəal işdən uzaqlaşdırırdı.

Həmkarlar ittifaqlarının rəhbər orqanlarında azərbaycanlılar azlıq təşkil edirdilər. 1923-cü ilin iyulunda Azərbaycan həmkarlar ittifaqları idarə heyətlərinin 291 nəfər üzv və namizədindən cəmi 22,5%-i azərbaycanlı, 52,7%-i rus, 13%-i erməni, 11,8%-i isə başqa millətlərin nümayəndələri idi [14]. Bəzi həmkarlar ittifaqlarının aparatında isə bir nəfər də olsun azərbaycanlı yox idi. 1923-cü ildə fabrik-zavod həmkarlar komitələri üzvlərinin cəmi 25,4%-ni azərbaycanlılar, 74,6%-ni isə başqa millətlərin nümayəndələri təşkil edirdilər. Həmkarlar müvəkillərinin cəmi 17,6%-i azərbaycanlı idi.

Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının idarə heyətlərində daimi işləyənlər içərisində vəziyyət daha aqılverici idi. 1922-ci ildə həmkarlar ittifaqları aparatında çalışan 244 nəfər həmkarlar işçisindən 116 nəfəri rus, 45 nəfəri yəhudi, 52 nəfəri başqa millətlərin nümayəndələri, cəmi 31 nəfəri və ya 12,7 %-i azərbaycanlı idi [14]. Kiçik həmkarlar təşkilatlarının birləşməsi nəticəsində həmkarlar ittifaqları idarə heyətlərinin ştatda olan məsul və texniki işçilərinin sayı 1922-ci ildə 244 nəfərdən 1924-cü ildə 237 nəfərə enmişdi [15]. 1926-cı il yanvarın 1-nə isə idarə heyətlərində 442 nəfər çalışırdı. Onlardan 257 nəfəri fəhlə, 178 nəfəri qulluqçu, 7 nəfəri kəndli idi [16, s.50]. Maraqlı cəhət burada idi ki, həmkarlar ittifaqlarının aşağı təşkilatlarında da azərbaycanlılar azlıq təşkil edirdilər. 1924-cü il yanvarın 1-nə Azərbaycanda həmkarlar ittifaqlarının 373 seçkili orqanlarında (fabrik-zavod yerli komitələrində) 1537 nəfər çalışırdı. Bundan əlavə 1133 təşkilatda 4807 nəfər müvəkkil və nümayəndə var idi. Fabrik-zavod komitələrində işləyənlərin 46%-i rus, 31%-i azərbaycanlı, 22,9%-i başqa millətlərin nümayəndələri idi. Müvəkkil və nümayəndələrin tərkibində isə ruslar 43,9%, azərbaycanlılar 29,5%, başqa millətlər 26,6% təşkil edirdi [17, s.20-21]. 1924-cü illə müqayisədə 1926-cı ildə fabrik-zavod komitələri üzvlərinin tərkibində azərbaycanlıların sayının artması bütövlükdə həmkarlar ittifaqları üzvlərinin sıralarında azərbaycanlıların sayının xeyli artması, həmçinin həmkarlar ittifaqlarının təşkilati-kütləvi işinin güclənməsi ilə bağlı idi. Həmkarlar ittifaqları üzvləri tərkibində azərbaycanlılar 1924-cü ilin yanvarında 32,1% təşkil edirdisə, 1926-cı ilin yanvarında bu 39,1%-ə yüksəlmişdi. Buna baxmayaraq, həmkarlar ittifaqları üzvləri içərisində azərbaycanlılar başqa millətlərlə müqayisədə yenə də azlıqda qalırdılar. 1926-cı il martın 10-da AHİŞ-in plenumunda 16 nəfər üzv və 5 namizəddən ibarət rəyasət heyəti seçilmişdi. Rəyasət heyətinin üzvlüyünə L.İ.Mirzoyan, S.A.Qutin, T.A.İvanov, H.B.Ağaverdiyev, R.A.İzmaylov, İ.Rəhimov, E.B.Şeftel, Z.A.Edelson, O.Ə.Zeynalov, P.Qasımov, İ.İ.Qodlevski, Y.Abdinov, B.Səfərov, E.Qriqoryan, N.D.Çeçetkin, N.Qolubev, namizədliyə Z.Pokopov, E.N.Mişina, F.V.Qodov, M.Seyidov, Y.Andreyev seçilmişdilər. Plenumda T.A.İvanov AHİŞ-in sədri, R.A.İzmaylov katibi, İ.Rəhimov təşkilat şöbə müdiri, Z.A.Edelson mədəniyyət şöbə müdiri, L.M.Frik AHİŞ-in məsul xəzinədarı, N.Qolubev Azərbaycan SSR Xalq Əmək komissarı, Y.Andreyev AHİŞ-in orqanı olan «Trud» qəzetinin redaktoru seçilmişdilər [18, v.7].

1928-ci il martın 21-28-də isə Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının VI qurultayı keçirildi. Qurultayda iştirak edən 450 nəfər nümayəndədən cəmi 196 nəfəri (43%) azərbaycanlı idi. Dövrün tələbinə uyğun olaraq qurultay nümayəndələrinin xeyli hissəsi - 122 nəfəri fəhlə idi. Qurultayda seçilmiş AHİŞ-in rəyasət heyətinə T.A.İvanov (AHİŞ-in sədri), İ.Rəhimov (məsul katib), İ.Q.Yarıqin (təşkilat şöbə müdiri), F.P.Sudik (tarif-iqtisadi şöbə müdiri), M.Şahbazov (mədəniyyət şöbəsinin müdiri), S.A.Qutin, O.Zeynalov, N.D.Çeçetkin, P.Qasımov, B.Səfərov, Y.Abdinov, İ.İ.Qodlevski, İ.E.Rıbakın, D.Kuznetsov, P.Balbasov, S.Badırov və Karamyan seçilmişdi. Qurultayda həmçinin V.A.Udalov Azərbaycan mühəndis və texniklər bürosunun sədri, N.C.Məmmədli isə proletar tələbələr bürosunun sədri seçilmişdi [19, v.528; 15].

Həmkarlar ittifaqlarının VI qurultayında da seçilmiş rəyasət heyəti üzvlərinin və namizədlərin əksəriyyəti başqa millətlərin nümayəndələri idi. AHİŞ-in 1928-ci ilin iyun plenumunda isə İ.Rəhimov AHİŞ-in sədri, İ.Q.Yarıqin isə məsul katib seçilmişdilər [20, s.35]. 1920-ci ildən 1928-ci ilədək keçən müddət ərzində yalnız qısa müddətə 1924-1926-cı illərdə AHİŞ-in sədri azərbaycanlı olmuşdu. Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının IV qurultayında (25 fevral - 2 mart 1924-cü il) S.Y.Yaqubov AHİŞ-in sədri seçilmişdi. AHİŞ-in rəyasət heyətinin 22 nəfər üzv və namizədi içərisində isə cəmi 8 nəfər azərbaycanlı var idi [21, s.40]. Həmkarlar ittifaqlarının mərkəzi aparatında milli ayrı-seçkilik hələ də hökm sürürdü. İdarə heyətləri üzvlərinin əksəriyyəti yenə də başqa millətlərin nümayəndələri idi.

1928-ci ilin sentyabrından 1929-cu ilin mayınadək olan dövrdə keçirilmiş sahə həmkarlar ittifaqlarının qurultaylarında seçilmiş Mərkəzi idarə heyətlərinin 542 nəfər üzvündən 340 nəfəri və ya 62,7%-i (1927-ci ildə isə 58%) fəhlə idi [22, v.87-88]. 1930-cu il sentyabrın 26-da AHİŞ-in ple-

numunda da təşkilati dəyişikliklər həyata keçirildi. A.Əmiraslanov AHİŞ-in sədri, rəyasət heyəti üzvlüyünə Korıtnıy, Boquş, Ə.Babayev, Barablev, Y.A.İqnaçenko, Kayurov və A.Bezzubov seçildilər. AHİŞ-in katibləri N.D.Çeçetkin, Korıtnıy, təşkilat şöbə müdiri A.Bezzubov, mədəniyyət şöbəsinin müdiri Y.A.İqnaçenko oldular [23].

1930-cu ildə AHİŞ-in 43 nəfər məsul işçisindən cəmi altı nəfər azərbaycanlı idi. Sosial mənsəbiyyətinə görə rəhbər işçilər içərisində fəhlələr əsas yer tuturdular. Eyni zamanda rəhbər işçilər içərisində 31 nəfər kommunist partiyasının üzvü, 12 nəfər isə bitərəf idi. Təbii ki, bu Sovet dövlətinin yeritdiyi siyasətin məntiqi nəticəsi idi. Bitərəflərin əksəriyyəti sosial mənsəyinə görə qulluqçu idilər. Diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri məsul işçilərin savad səviyyəsi idi. Göründüyü kimi onların 20 nəfəri ibtidai, 15 nəfəri orta, 7 nəfəri ali, 1 nəfər isə Fabrik-zavod şagirdliyi məktəbi səviyyəsində təhsilə malik idilər [24, v.95].

AHİŞ-in, ümumilikdə isə həmkarlar ittifaqlarının rəhbər orqanlarında kommunistlərin üstünlük təşkil etməsi, savad səviyyəsinin aşağı olması, kommunist partiyasının həmkarlar təşkilatlarına rəhbərliyi öz əlinə keçirməsi həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində inzibati amirlik metodlarının kök salması üçün şərait yaradırdı. 1931-ci ilin sentyabrında AHİŞ-in aparatında yenidən dəyişikliklər edildi. Qrupbazlıqda təqsirləndirilən A.Əmiraslanov (AHİŞ-in sədri), Y.A. İqnaçenko, Kazarinova, M.Həsənov, Kayurov, Adrov və b. AHİŞ-in rəyasət heyəti üzvlüyündən azad edildilər. AHİŞ-in sədri A.Mahmudov seçildi [25]. Həmkarlar ittifaqlarının VII qurultayında isə (1932-ci il, aprel) yenidən AHİŞ-in sədri A.Mahmudov, AHİŞ-in katibi Nauman, şöbə müdirləri Lunin, Boqdanov, Əzimov, Əliyev, İ.Rəhimov, Faynqart, Rayxlin, Terberov seçildilər. Azərbaycan sosial-sığorta idarəsinin rəisi isə P.Adamyany seçildi [26].

Kommunist partiyasının XVII qurultayında (26 yanvar - 10 fevral 1934-cü il) həmkarlar ittifaqlarının işinin yenidən qurulması haqqında qərar qəbul edilmişdi. Həmkarlar təşkilatları bu dövrdə tamamilə partiyanın göstərişləri əsasında fəaliyyət göstərirdilər. Hətta həmkarlar ittifaqlarının təşkilati quruluşunda baş vermiş dəyişikliklər də partiyanın qərarları əsasında həyata keçirilirdi.

AHİŞ aparatında işçilərin sayı 71-dən 51 nəfərə enmişdi. Onların əvəzinə həmkarlar işinə 35 nəfər könüllü təlimatçı cəlb edilmişdi [27]. AHİŞ-in 1935-ci ilin avqustunda keçirilmiş plenumunda L.Rəsulov AHİŞ-in sədri vəzifəsindən azad edildi, onun yerinə əvvəllər Lenin adına toxuculuq fabrikinin direktoru işləmiş Əbülfət Heydər oğlu Məmmədov seçildi. AHİŞ-in katibi vəzifəsində isə P.K.Adamyany D.İ.Lunin əvəz etdi [28].

30-cu illərin ikinci yarısında həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində ciddi nöqsanlara yol verilmişdi. İnzibati-amirlik sisteminin cəmiyyətdə dərin kök salması həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində demokratik prinsiplərin tamamilə aşılmasına gətirib çıxarmışdı. 1937-ci ildə ayrı-ayrı həmkarlar ittifaqlarının idarə aparatları ləğv edildi. Həmin ildə keçirilmiş həmkarlar ittifaqlarının hesabat seçki kampaniyasında onların tərkibi tamamilə yeniləşdirildi. Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının Ümumittifaq Həmkarlar İttifaqları Mərkəzi Şurasından (ÜHİMŞ) asılılığı daha da gücləndirildi. Sovetlər birliyinin digər respublikalarında olduğu kimi Azərbaycanda da həmkarlar ittifaqları Şurası ləğv edilərək onun funksiyası ÜHİMŞ-in səlahiyyətli müvəkkilinə verildi. Yalnız 1948-ci ildə respublikalarda həmkarlar ittifaqları şuraları bərpa edildi. Həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətinin yeni şəraitdə gücləndirilməsində 1948-ci ilin axırında respublika, ölkə və vilayətlərdə həmkarlar ittifaqları şuralarının yaranmasına böyük əhəmiyyəti oldu.

27-29 noyabr 1948-ci ildə Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının birinci konfransı keçirilmişdir. Konfransda Azərbaycan həmkarlar ittifaqları Şuraları seçkilərini keçirən təşkilat bürosunun sədri M.Z.Babayev “Respublika, ölkə və vilayətlərdə həmkarlar ittifaqları Şuraları yaratmaq haqqında” ÜHİMŞ XIX plenumunun (1 oktyabr 1948-ci il) qərarı barəsində məruzə edib. Məruzə və çıxışlarda həmkarlar ittifaqları Şuralarının yaradılması həmkarlar ittifaqı hərəkatının daha da yüksəlməsinə xidmət edəcəyi göstərildi. Konfrans qəbul etdiyi qətnamədə ÜHİMŞ XIX plenumunun qərarlarını bəyənmiş və respublikanın həmkarlar ittifaqı təşkilatlarını, 1948-ci ilin planlarını vaxtından əvvəl

yerinə yetirmək, müharibədən sonrakı beşilliyi müvəffəqiyyətlə başa çatdırmaq uğrunda kütlələrin sosializm yarışını daha da genişləndirməyə çağırmışdır. Gizli səsvermə yolu ilə 35 üzv və 11 namizəddən ibarət Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Mərkəzi Şurası və təftiş komissiyası seçilmişdir.

Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Şurasının noyabrın 29-da keçirilən birinci plenumunda Həmkarlar İttifaqları Şurasının sədri vəzifəsinə Tofiq Əliheydər oğlu Allahverdiyev seçilmişdir [29].

AHIŞ yaradıldıqdan sonra respublikada həmkarlar ittifaqları işi əsaslı surətdə canlanmağa başladı. 29 may 1950-ci ildə AHIŞ-in Plenumu təşkilat məsələsinə baxmışdır. Plenum T.Ə. Allahverdiyevi başqa işə keçməsi ilə əlaqədar AHIŞ-in sədri vəzifəsindən azad etmiş, yeni sədr İsmayıl Nəsrulla oğlu Əsgərov seçilmişdir.

10-11 fevral 1951-ci ildə Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının respublika ittifaqlararası ikinci konfransı keçirildi. Konfransda 485 min həmkarlar ittifaqı üzvünü təmsil edən 159 nümayəndə iştirak edirdi. Konfrans AHIŞ-in iki illik fəaliyyəti haqqında hesabatı müzakirə etdi və həmkarlar ittifaqlarının qarşısında duran vəzifələrini müəyyənləşdirdi. Konfransda əməyin mühafizə və texniki təhlükəsizlik sahəsində və həmkarlar ittifaqlarının mədəniyyət müəssisələrinin işində yol verilmiş nöqsanlar da qeyd edilmişdir. Konfrans AHIŞ-in tərkibinə 43 üzv və 14 namizəd seçdi. Yeni seçilmiş AHIŞ heyətinin birinci plenumu İ.N.Əsgərovu AHIŞ-in sədri seçmişdir [30].

22 sentyabr 1952-ci ildə AHIŞ-in yeddinci Plenumu təşkilat məsələsinə baxmış, başqa işə keçməsi ilə əlaqədar İ.N.Əsgərovu AHIŞ-in sədri vəzifəsindən, AHIŞ-in Rəyasət Heyətinin üzvlüyündən azad etmişdir. AHIŞ-in sədri Zöhrə Adıgözal qızı Kərimova seçilmişdir [31].

1953-cü ilin yayında bir sıra nazirliklərin birləşdirilməsi və ÜHİMŞ-in qərarına uyğun olaraq, respublikada Həmkarlar ittifaqlarının birləşdirilməsi həyata keçirildi. Belə ki, 15 may 1953-cü il üçün 32 həmkarlar respublika komitəsindən 20 respublika komitəsi və ibtidai və orta məktəb işçiləri həmkarlar ittifaqının Mərkəzi Komitəsi qalmışdı.

1920-1953-cü illərdə Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının kadrlarla təmin edilməsi məsələsi ən ciddi problemlərdən biri idi. O dövrdə xalq təsərrüfatının və idarəçilik aparatının digər sahələrində olduğu kimi yeni yaranmaqda olan sovet həmkarlar ittifaqları sistemində də yeni cəmiyyətin tələblərinə cavab verən kadrlar, demək olar ki, yox idi. İlk günlərdən AHIŞ həmkarlar kadrları hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Ancaq bu sahədə xüsusi təhsil müəssisələri olmadığına görə AHIŞ qısa müddətli - üç aylıq həmkarlar kursları, məktəbləri və dərəcələri təşkil edirdi. 1920-ci il avqustun 30-da AHIŞ-in həmkarlar hərəkəti məktəbinin ilk buraxılışı oldu. Məktəbin hazırladığı 85 nəfər təlimatçı həmkarlar işini təşkil etmək üçün qəzalara göndərildi. Bundan əlavə, AHIŞ və həmkarlar ittifaqlarının idarə heyətləri 100 nəfərdən artıq əməkdaşını qəzalarda həmkarlar işinə cəlb etmişdi [32, s.3].

1922-ci ilin sonu 1923-cü ilin birinci yarısında AHIŞ-in təşkil etdiyi qısa müddətli kursları 400 nəfərədək həmkarlar ittifaqı üzvü bitirmişdi. Onların əksəriyyəti fabrik-zavod komitələri işçiləri idi [33]. Qəzalarda həmkarlar aparatı işçiləri, demək olar, yox dərəcəsində idi. Bu vəziyyəti də ancaq qısamüddətli həmkarlar kursları vasitəsilə qismən düzəltmək mümkün idi. 1925-ci ilin iyununda AHIŞ yanında qəza həmkarlar aparatı işçiləri hazırlamaq üçün yaradılmış üç aylıq kursları 30 nəfər bitirmişdi.

1925/26-cı ilin payız - qış mövsümündə isə Bakı və onun mədən rayonlarında 65, qəzalarda isə 30-dan yuxarı həmkarlar savad dərəcələri təşkil edilmişdi [34, s.58]. Bakıda təşkil edilmiş dərəcələrin əksəriyyəti ruslar üçün nəzərdə tutulmuşdu. Belə ki, 65 dərəcədən 46-sı rus, 16-sı Azərbaycan və 3-ü erməni dərəcəyi idi. Bu dərəcələrdə adətən dinləyicilərə həmkarlar ittifaqlarının tarixi, onların iş xüsusiyyətləri barədə məlumat verilir. AHIŞ 1926-cı ilin iyununda həmkarlar fəalları metodiki məsləhət xidməti göstərmək üçün həmkarlar işçisi kabineti yaratmışdı [35].

AHIŞ-in mədəniyyət şöbəsi nəzdində təşkil edilmiş kurslarda 1926-cı ildə 50 nəfərədək azərbaycanlı həmkarlar işçisi hazırlanmışdı [36]. Bu işçilər əsasən qəza həmkarlar aparatı üçün nəzərdə tutulmuşdu. 1926-cı il yanvarın 20-də AHIŞ və həmkarlar ittifaqları mərkəzi idarə heyətləri üçün

texniki işçilər hazırlanması məqsədilə 5 aylıq həmkarlar kursu təşkil edilmişdi [37]. Bundan əlavə İnşaatçılar həmkarlar ittifaqı üzrə iki, Metalçılar həmkarlar ittifaqı üzrə bir bu cür kurs təşkil edilmişdi. Kurslara 100 nəfərdək adam cəlb edilmişdi [38, s.59]. 1926-cı ildə kurslarla yanaşı Bakı və onun rayonlarında 1250 nəfəri əhatə edən 65, o cümlədən azərbaycanlılar üçün 16 həmkarlar dərnişini fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycanın qəzalarında isə bu cür 20 dərnişin var idi [39]. Dərnişin üzvlərinin əksəriyyəti ilk həmkarlar təşkilatlarının işçiləri idi. Göründüyü kimi, həmkarlar kadrlarının hazırlanması sahəsində də milli ayrıseçkilik özünü göstərirdi.

Azərbaycanlılar üçün yaradılmış dərnişinlər azlıq təşkil edirdi. Buna baxmayaraq həmkarlar aparatında azərbaycanlı kadrlara ehtiyac həddindən artıq çox idi. Bu dövrdə qəzalarda həmkarlar ittifaqları kadrlarına ehtiyac daha çox idi. Bu sahədə müəyyən tədbirlər görülsə də, problemin həllindən danışmaq hələ tez idi. Qəza həmkarlar işçiləri kurslarını 5 il ərzində (1923-1928-ci illər) 182 nəfər həmkarlar işçisi bitirmişdi. Kurslarla yanaşı 1926/27-ci ildə klublar yanında 2693 nəfəri əhatə edən 121 həmkarlar maarifi məktəbi var idi [40]. 1927/28-ci ildə isə həmkarlar maarifi sistemi ilə 2612 nəfər əhatə edilmişdi [41, v.5]. 1927/28 və 1928/29-cu illərdə Mədəni fəhlələri həmkarlar ittifaqı üzrə həmkarlar məktəbləri, kursları, seminar və dərnişinlərini bitirmiş 3366 nəfərdən cəmi 762 nəfəri (22,6%) azərbaycanlı, qalanları isə başqa millətlərin nümayəndələri idi. Yeni hazırlanmış həmkarlar kadrları içərisində ruslar - 1887 nəfər (56,0%) üstünlük təşkil edirdilər [42]. Bu fakt o dövrdə yeridilən ruslaşdırma siyasətinin ayəni nümunəsi idi. Qəza həmkarlar ittifaqları aparatının möhkəmlənməsində oraya göndərilən kadrlar böyük rol oynamışlar. 1929-cu ildə ilk təşkilatlarda işləmək üçün 102 nəfər, 1930-cu ildə isə 105 nəfər həmkarlar işçisi səfərbərliyə alınıb rayonlara göndərilmişdi [43, v.54; 1-3].

Əvvəlki illərdə olduğu kimi yenə də qısa müddətli həmkarlar ittifaqları kursları kadr hazırlığında əsas vasitə idi. 1929-cu ildə Ə.Bayramov adına klubda qadınların xahişi ilə qadın həmkarlar işçisi hazırlamaq üçün Fəhlə Universitetinin 95 nəfərlik şöbəsi açılmışdı [44, s.59]. 1930-cu ildə qısa müddətli həmkarlar kursları ilə 645 nəfər əhatə olunmuşdu [45, s.95]. Ancaq bu kurslar həmkarlar kadrlarına olan tələbatı ödəmirdi. Buna görə də həmkarlar təşkilatları 1930-cu ildən başlayaraq həmkarlar kadrları hazırlanması məsələləri ilə ardıcıl olaraq məşğul olmağa başlamışdılar. AHİŞ-in rəyasət heyəti 1930-cu il martın 22-də Ali partiya məktəbi yanında 150 dinləyicisi olan 2 illik həmkarlar şöbəsi açmaq haqqında qərar qəbul etmişdi [46, s.28]. 1930-cu ildən başlayaraq həmkarlar ittifaqları kadrları hazırlanması işinə pul vəsaiti ayrılması gücləndirildi. 1928-ci ildə bu məqsəd üçün 45 min rubl, 1930/31-ci ildə 384 min rubl, 1931/32-ci ildə isə 1069 min rubl xərclənmişdi [47, v.16; 112]. Göründüyü kimi kadr hazırlanmasına sərf edilən vəsait ildən-ilə artırdı. Təbii ki, bu da öz nəticəsini verirdi. Təkcə 1930-cu ildə həmkarlar təhsili sistemi ilə 5 min nəfərdək dinləyici əhatə olunmuşdu [48, v.54]. Bundan əlavə 1930/31-ci ildə Azərbaycanda 350 nəfəri əhatə edən 6 aylıq həmkarlar hərəkəti məktəbi və 40 nəfəri əhatə edən muzdur kursları təşkil edilmişdi [49, v.130]. Ümumiyyətlə, 1930/31-ci ildə həmkarlar ittifaqları maarifi sisteminin bütün növləri ilə 1362 nəfər əhatə olunmuşdu [50, v.150]. Qəza həmkarlar ittifaqları aparatı üçün kadr hazırlığı yenə də diqqət mərkəzində idi. Təkcə 1931-ci ildə 415 nəfər həmkarlar ittifaqı kadri hazırlanıb yerlərə göndərilmişdi [49, s.23].

Həmkarlar ittifaqları aparatı üçün kadr hazırlığı işini yaxşılaşdırmaq məqsədilə yeni tədris müəssisələri yaradılırdı. 1931-ci ilin ikinci yarısında 248 nəfəri əhatə edən birillik respublika həmkarlar hərəkəti məktəbi və 665 nəfəri əhatə edən xüsusi həmkarlar kadrları evi təşkil edilmişdi [45, s.95]. Ancaq yenə də həmkarlar ittifaqları kadrlarının hazırlanmasının əsas forması kurslar və dərnişinlər idi. 1930-1933-cü illərdə birillik və altı aylıq həmkarlar hərəkəti məktəblərini 899 nəfər (onların 58%-i azərbaycanlı idi) bitirmişdi. Bu məktəblərdə hazırlanan həmkarlar işçilərinin 74%-i kommunist, 11%-i isə komsomolçu idi. Bu da partiyanın həmkarlar ittifaqlarında kommunist fraksiyalarını gücləndirmək barədə göstərişlərinə uyğun idi. 1932/33-cü illərdə isə qısa müddətli kurslarda 559 nəfər təhsil almışdı [51, s.108]. 1931-ci ilin noyabrında keçirilən fabrik-zavod yerli komitə-

lərinin hesabat-seçki kampaniyasından sonra yeni seçilmiş həmkarlar fəalları üçün qısa müddətli kurslar təşkil edilmişdi [45, s.95].

Azərbaycan həmkarlar ittifaqları aparatı üçün kadrlar hazırlanmasında respublikadan kənarda fəaliyyət göstərən həmkarlar ittifaqı təhsil sistemi də əhəmiyyətli rol oynamışdı. 1931-ci ildə Tbilisidə yerləşən Zaqafqaziya həmkarlar hərəkatı məktəbinə 40 nəfər təhsil almağa göndərilmişdi [52, v.v. 16; 1-3]. Bu dövrdə həmkarlar ittifaqları üçün istehsalat müşavirələri təşkilatçıları, mədəniyyət işçiləri, həmkarlar təhsili sahəsində təbliğatçılar, bədən tərbiyəsi təlimatçıları, tarif-norma işçiləri hazırlayan kursların fəaliyyəti də səmərəli olmuşdur. Bu kadrlara ehtiyac daha çox idi. Həmkarlar ittifaqları aparatının fəaliyyətinin səmərəsi daha çox bu cür kadrlardan asılı idi. 1932-1933-cü illərdə bu kurslarda 387 nəfər həmkarlar ittifaqı kadri, o cümlədən 74 nəfər tarif-norma işçisi, 51 nəfər təbliğatçı, 36 nəfər mədəniyyət işçisi hazırlanmışdı. Rayon həmkarlar şuraları və fabrik-zavod yerli komitələri katibləri və sədrləri hazırlayan kursları isə 270 nəfər bitirmişdi [53, s.108].

AHIŞ və ayrı-ayrı həmkarlar ittifaqları mərkəzi idarə heyətləri kadr hazırlığı işinə diqqəti artırmışdılar. Sözsüz ki, bu məsələdə əsas diqqət sovet cəmiyyətinin tələblərinə cavab verə bilən kadrların hazırlanmasına yönəldilmişdi.

AHIŞ-in rəyasət heyətinin 10 may 1932-ci il tarixli qərarı ilə mayın 16-dan iyunun 5-dək həmkarlar kadrları hazırlanması işinə baxış keçirilmişdi. Baxış dövründə AHIŞ-in və həmkarlar ittifaqlarının bir sıra məsul işçiləri səfərbərliyə alınmış və baxışın keçirilməsinə əməli kömək üçün fabrik və zavodlara təhkim edilmişdilər. AHIŞ-in nəzdində isə 7 nəfərdən ibarət təbliğatçılar qrupu təşkil edilmiş, baxış gedişində onlar geri qalmış həmkarlar ittifaqlarına kömək məqsədilə əməli iş aparmışdılar. AHIŞ baxışı yaxşı təşkil edən həmkarlar ittifaqı Mərkəzi idarə heyəti üçün 1000 rubl məbləğində mukafat fondu ayırmış, ayrı-ayrı həmkarlar ittifaqları arasında baxışı yaxşı keçirmək üçün müsabiqə təşkil edilmişdi. 1932-ci il iyunun 11-də müsabiqənin nəticələrinə həsr edilmiş konfrans keçirilmişdi. Konfransda Azərbaycanın rayonlarında həmkarlar ittifaqı maarifi sisteminin kifayət qədər genişlənmədiyi, həmkarlar maarifi sistemində fərqlənənlərin qeydiyyatının aparılmadığı, dinləyicilərin 100% davamiyyətinin təmin olunmaması, təbliğatçıların düzgün və vaxtında seçilməməsi və s. nöqsanlar olduğu qeyd olunmuşdu. Eyni zamanda müsabiqə nəticəsində həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində bir sıra nailiyyətlər olduğu da müəyyən edilmişdi. Müsabiqəyə qədər yeni seçilən həmkarlar fəalları 8338 nəfər, müsabiqədən sonra isə 11296 nəfər idi. Qısamüddətli həmkarlar kurslarını müsabiqəyə qədər 2590, müsabiqədən sonrakı iki il ərzində isə 4212 nəfər bitirmişdi [54, v.65]. Sonrakı illərdə də həmkarlar ittifaqları kadrlarının hazırlanmasının əsas forması qısa müddətli kurslar olaraq qalırdı. 1939-cu ilin noyabrından 1941-ci ilin fevralınadək təkcə Qafqaz neft sənayesi fəhlələri həmkarlar ittifaqı üzrə həmkarlar kurslarında 218 nəfər təhsil almışdı. Azərbaycanın başqa həmkarlar ittifaqları üzrə isə 491 nəfər həmkarlar fəalı bu dövrdə həmkarlar kursları və seminarlarında təlim keçmişdilər [55, s.289-290].

ÜHİMŞ katibliyinin qərarı ilə 1952-ci ilin avqust ayından AHIŞ-in nəzdində həmkarlar ittifaqlarının kadr və fəalları hazırlamaq üçün kurslar bazası fəaliyyətə başlayır. İnzibati amirlik illərində həmkarlar ittifaqları üçün kadrlar hazırlanmasının əsas forması qısa müddətli kurslar və məktəblər idi. Sözsüz ki, bu kursların fəaliyyəti səmərəli idi və o dövrdə həmkarlar ittifaqları aparatında mövcud olan kadr boşluğunu aradan qaldırmaq üçün əhəmiyyətli rol oynamışdır. Ancaq həmin problemi bu yolla həll etmək mümkün deyildi. Ona görə də digər vasitələrdən də istifadə edilirdi.

Bu dövrdə sovet dövləti fəhlə sinfinin nümayəndələrinin həmkarlar ittifaqları aparatına cəlb edilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Sovet dövlətinin başçısı V.İ.Lenin yazırdı ki, həmkarlar ittifaqlarının mühüm vəzifələrindən biri “...kütləni idarə etməyə öyrətməkdir, kitab vasitəsilə deyil, müəhazirələr, mitinqlər vasitəsilə deyil, təcrübə yolu ilə öyrətməkdir, elə etməkdir ki, proletariatin öz içərisindən yetişdirdiyi, rəhbərlik etməyi, təşkil etməyi ona tapşırdığı qabaqcıl təbəqənin yerini həmin idarələrə getdikcə daha çox miqdarda daxil olan yeni-yeni fəhlə təbəqələri tutsun, bu yeni təbəqənin yerini onlara belələri tutsun” [56, s.489]. Sovet rəhbərinin bu göstərişini yerinə yetirən həmkarlar

ittifaqları istehsalatdan fəhlələrin məsul partiya, dövlət və həmkarlar ittifaqları işinə irəli çəkilməsinə xüsusi diqqət yetirirdilər. 1922-ci ildən 1927-ci ilədək olan dövrdə istehsalatdan 400 nəfərədək fəhlə məsul vəzifələrə irəli çəkilmişdi. Təkcə 1925-ci ildə həmkarlar ittifaqları təsərrüfat, kooperativ və həmkarlar işinə 292 nəfəri cəlb etmişdilər. 1927-ci il sentyabrın 1-dən 1928-ci il avqustun 1-dək olan dövrdə isə 240 nəfər fəhlə sovet və dövlət orqanlarında işə cəlb edilmişdilər. Onlardan 31 nəfəri isə həmkarlar ittifaqları aparatında işə götürülmüşdü [57, s.106-107]. 1929-cu ildə isə 591 nəfər irəli çəkilənlərin içərisində həmkarlar ittifaqlarında işə cəlb edilənlər cəmi 26 nəfər təşkil edirdi [58, v.1]. Məsul vəzifələrə irəli çəkilənlər arasında həmkarlar ittifaqları aparatına cəlb edilənlərin sayının azlıq təşkil etməsi həmkarlar təşkilatlarının bu sahədə fəaliyyətinin zəif olmasının göstəricisi idi.

Həmkarlar ittifaqları aparatına cəlb edilən fəhlələrin, təbii ki, bu sahədə iş təcrübəsi yox idi. Ona görə də ayrı-ayrı həmkarlar təşkilatlarının irəli çəkilənlərlə xüsusi iş aparması tələb olunurdu. Ancaq həmkarlar ittifaqlarının bu sahədə fəaliyyəti qənaətbəxş deyildi. 1928-ci ilin əvvəlində Mədən fəhlələri həmkarlar ittifaqının irəli çəkilənlərlə keçirilən müşavirəsində ittifaqın onlarla kifayət qədər iş aparmadığı qeyd olunmuşdu [59, s.23-24]. Bu sahədə həyata keçirilən əsas iş forması irəli çəkilənlər üçün xüsusi kursların təşkil edilməsi idi. 1928-ci ildə Kommunal işçiləri həmkarlar ittifaqı irəli çəkilənlər üçün 35 nəfəri əhatə edən kurslar təşkil etmişdi [60]. Həmkarlar ittifaqları öz iclaslarında onların hesabatlarını dinləyirdi. Ancaq bu tədbirlər, təbii ki, kifayət deyildi. 1929-cu il aprelin 24-də keçirilən irəli çəkilənlərin konfransında həmkarlar ittifaqlarının yeni kadrlarla zəif iş apardıqları qeyd olunmuşdu [61, s.15; 232]. 1930-cu ildə 61 nəfər, o cümlədən 6 nəfər məsul həmkarlar işinə irəli çəkilmişdi. 1929-cu il oktyabrın 1-dən 1932-ci il yanvarın 1-dək olan dövrdə məsul vəzifələrə cəlb edilən 1518 nəfərdən 151 nəfəri həmkarlar ittifaqlarında çalışmışdılar [62, v.v.16; 17]. Göründüyü kimi, irəli çəkilənlər içərisində həmkarlar ittifaqlarında işə cəlb edilənlər azlıq təşkil edirdilər. Bu, ilk növbədə həmkarlar ittifaqlarının həmin sahəyə lazımi dərəcədə diqqət yetirməmələri ilə bağlı idi. Irəli çəkilən fəhlələrin əksəriyyəti aşağı həmkarlar ittifaqları aparatına cəlb edilirdilər. Irəli çəkilənlər içərisində azərbaycanlılar azlıq təşkil edirdilər. Bunu həmkarlar ittifaqları idarə heyətlərində və aşağı həmkarlar aparatında işləyənlərin milli tərkibinə aid faktlar sübut edir. Sonrakı illərdə də fəhlələrin partiya, sovet, təsərrüfat və həmkarlar işinə cəlb edilməsi prosesi davam etdirilirdi. Təkcə bir il ərzində (1937-ci ilin 1 iyunundan 1938-ci ilin 1 iyunadək) rəhbər işə 10379 nəfər, o cümlədən 2446 nəfər fəhlə (22,7%) irəli çəkilmişdi [63, s.288].

20-30-cu illərdə tətbiq edilən qabaqcıl fəhlələrin məsul vəzifələrə, o cümlədən həmkarlar ittifaqı işinə irəli çəkilməsi də həmkarlar ittifaqları aparatını kadrlarla təmin etməyin formalarından biri idi. Bütövlükdə, göstərilən illərdə Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarını kadrlarla təmin etmək işində müəyyən nailiyyətlər əldə edilsə də, bu iş hələ lazımi səviyyədə deyildi. Həmkarlar ittifaqları kadrları içərisində ali təhsilli mütəxəssislərin sayı cüzi idi, azərbaycanlıların nümayəndələri kifayət qədər deyildi. Eyni zamanda o dövrdə tez-tez keçirilən kadr dəyişiklikləri və həmkarlar ittifaqları üzvləri içərisində aparılan “təmizləmələr” hazırlıqlı kadrların sıradan çıxarılmasına səbəb olurdu.

Ümumiyyətlə, 1920-1953-cü illərdə Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının təşkilatlanmasında inzibati amirlik metodları özünü qabarıq şəkildə göstərirdi. AHİŞ və ayrı-ayrı sahə həmkarlar ittifaqlarının idarə heyətləri Kommunist partiyasının göstərişləri əsasında formalaşdırılırdı. Həmkarlar ittifaqlarının idarə heyətlərinin formalaşdırılmasında tətbiq edilən seçki prinsipi əslində formal xarakter daşıyırdı. Bu dövrdə həmkarlar ittifaqlarının təşkilatlanmasında hökm sürən ən kobud nöqsanlardan biri onların idarəçilik orqanlarında ruslaşdırmanın dərin kök salması idi. Azərbaycanlıların həmkarlar ittifaqları aparatında azlıq təşkil etməsi onların fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir, xüsusilə azərbaycanlı fəhlə və qulluqçuların həmkarlar təşkilatlarına marağını azaldırdı. O dövrdə həmkarlar ittifaqları üzvlərinin malik olduqları imtiyaz və güzəştlərdən başqa millətlərin nümayəndələri daha geniş və səmərəli istifadə edirdilər.

Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının təşkilati quruluşunda inzibati qaydada həyata keçirilən dəyişikliklər faktiki olaraq onların partiya orqanlarından asılılığının güclənməsinə şərait yaradırdı.

Həmkarlar ittifaqları kadrlarının hazırlanması və yerləşdirilməsində də milli ayrı-seçkilik siyasəti özünü göstərirdi. Bütün bunlar həmkarlar ittifaqlarının zəhmətkeşlər içərisində nüfuzunun aşağı düşməsinə, onların partiyanın əlində təsərrüfat problemlərini həll etmək üçün bir alətə çevrilməsinə gətirib çıxarırdı.

Açar sözlər: Azərbaycan, həmkarlar ittifaqları, kadr siyasəti, inzibati-amirlik dövrü, sovet hakimiyyəti

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Основы марксистско-ленинского учения о профсоюзах. Профсоюзы в условиях диктатуры пролетариата. Выпуск II. М., 1934
2. Газ. «Коммунист», 1920, 8 июня., Газ. Коммунист, 1920, 16 июня
3. Гусейнов К.А., Найдель М.И. Профсоюзы Советского Азербайджана. Исторический очерк. М.: Профиздат, 1962, 309 с.
4. Резолюции I Азербайджанского съезда профессиональных союзов. Баку: 1920
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 2, v. 4
6. Бюллетень АСПС. Баку: 1921, 1 июня, №4
7. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 5, v. 29
8. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 24, v. 9
9. Газ. «Коммунист», 1920, 2 июня
10. Известия ЦК АКП(б). Баку, 1921, №5
11. Коммунистическая партия Азербайджана в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Том первый, 1920-1937. Баку: Азернешр, 1986, 675 с.
12. XIII Общебакинская конференция АКП (б). (26 апреля - 4 мая 1924 г.). Стеног. Отчет. Баку: Изд. БКАКП (б), 1924, 310 с.
13. Профдвижение Закавказья за 1924 и 1925 гг. Отчет Закпрофсовета к III съезду профсоюзов Закавказья. Тифлис: Изд. Закпрофсовета, 1926, 79 с.
14. Информационное письмо АСПС. Газ. «Труд», 1923, 1 октября
15. Отчет Закбюро ВЦСПС 2-му Закавказскому съезду профсоюзов. 1922-март-1924. Тифлис: 1924
16. Профдвижение Закавказья за 1924 и 1925 гг. Отчет Закпрофсовета к III съезду профсоюзов Закавказья. Тифлис, 1926
17. Отчет Закбюро ВЦСПС 2-му Закавказскому съезду профсоюзов. 1922-март-1924. Тифлис: Изд. Закбюро ВЦСПС, 1924, 136 с.
18. Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Tarix Arxivi: F. 805, siy. 1, iş 470
19. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 2641. Бюллетень VI Азербайджанского съезда профсоюзов. №7, Баку: 1928
20. Резолюции и постановления 2-го сессии пленума АСПС (25-28 мая 1928 г.). Баку: Изд. РИОАСПС, 1928, 36 с.
21. Резолюции VI Азербайджанского съезда профессиональных союзов. 25.II.-2.III.1924 г. Баку: 1924

22. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 2930
23. Газ. «Вышка», 1930, 28 сентября
24. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 7795
25. Газ. «Вышка», 1931, 10 сентября
26. Газ. «Вышка», 1932, 1 апреля
27. Газ. «Бакинский рабочий», Баку, 1934, 12 августа
28. Пленум АСПС (11 август 1935 г.) Газ. «Вышка», 1935, 14 августа
29. Газ. «Бакинский рабочий», 1948, 28, 30 ноября
30. “Kommunist” qəz., 1951, 11 fevral
31. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, s. 5, iş 200, v. 1-3
32. Вестник профдвижения. Баку: 1920, №7-8
33. Информационное письмо АСПС. Газ. «Труд», 1923, 1 октября
34. Профдвижение в Азербайджане к 5-му съезду профсоюзов. Баку: 1926
35. Газ. «Заря Востока», 1926, 18 июня
36. Газ. «Заря Востока», 1926, 9 сентября
37. Газ. «Труд», 1926, 21 января
38. Профдвижение в Азербайджане к 5-му съезду профсоюзов. Баку: Азпрофиздат, 1926, 88с.
39. Газ. «Труд», Баку, 1926, 5 февраля
40. Həmkarlar maarifi. “Yeni yol” qəz., Bakı, 1927, 28 oktyabr
41. Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Tarix Arxivi: F. 805, siy. 1, iş 776
42. Азербайджанский ЦП Союза Горнорабочих СССР. Работа союза в диаграммах. (К XII Азербайджанскому съезду). Баку, 1929
43. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 3780; iş 7538
44. Гассиев И.К. Решение женского вопроса в республиках бывшего Советского Востока (20-30-ые годы XX в.) Баку, 2005
45. Материалы к отчету ЗСПС за 1928-1932 гг. Тифлис, 1932, 47 с.
46. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 8008
47. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy.1, iş 3785,
48. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 3780
49. Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Tarix Arxivi: F. 805, siy. 1, iş 1580
50. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy. 1, iş 135
51. Профсоюзы Азербайджана к XII съезду АКП(б). Баку: Издание АСПС, 1934, 113 с.
52. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy.1, iş 3785; Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Tarix Arxivi: F. 805, siy. 1, iş 1296
53. Мухтаров К.Я. Сельскохозяйственные рабочие Азербайджана (1920-1929 гг.). Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Баку, 1971
54. Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Tarix Arxivi: F. 805, siy. 1, iş 1583
55. Гусейнов К.А., Найдель М.И. Очерки истории профдвижения в Азербайджане. Баку: Азернешр, 1966, 484 с.
56. Lenin V.İ. Həmkarlar ittifaqlarının 11 Ümumrusiya qurultayında məruzə. 20 yanvar 1919-cu il. Əsərlərinin tam külliyyatı, cild 37. Bakı: 1982

57. Материалы к вопросу о проверке выполнения директивы ЦК ВКП(б) от 12 сентября 1927 года по отчету Бакинской организации к XVII общебакинской партконференции. Баку: 1929
58. Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Tarix Arxivi: F. 805, siy. 1, iş 977
59. Труд, 1928, № 7
60. Газ. «Вышка», 1928, 4 октября
61. Həmkarlar ittifaqı, 1929, № 15., “Kommunist” qəz., 1929, 26 aprel
62. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: F. 1114, siy.1, iş 8305; Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Tarix Arxivi: F. 805, siy. 1, iş 977
63. Очерки истории рабочего класса Азербайджанской ССР. Том первый (1917-1940 гг.). Баку: ЭЛМ, 1974

Векил Гасанов

**КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА В СТРУКТУРАХ ПРОФСОЮЗОВ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР В УСЛОВИЯХ КОМАНДНО-
АДМИНИСТРАТИВНОЙ СИСТЕМЫ (1920-1953 гг.)**

Резюме

С установлением советской власти в Азербайджане были заложены основы командно-административной системы управления. Эта система оказывало свое влияние на все органы управления, в том числе общественные организации. Произошли коренные изменения в структуре профсоюзов, в обеспечении их кадрами. Кадровая политика полностью перешла под контроль партии. В профсоюзы кадры избирались по классовому принципу, в основном из рабочих и крестьян. Проводимая при выдвижении кадров политика дискриминации по национальному признаку оказывало отрицательное влияние на вовлечение азербайджанцев в государственные органы власти.

Ключевые слова: Азербайджан, профессиональные союзы, кадровая политика, командно-административная система, советская власть

Vekil Hasanov

**PERSONNEL POLICY IN THE STRUCTURE OF TRADE UNIONS OF
AZERBAIJAN SSR IN ADMINISTRATIVE COMMAND PERIOD
(1920-1953 years)**

Summary

With the establishment of soviet power in Azerbaijan the new system-administrative command regime was founded. This system affected all management bodies, including public organizations. There was a major change in the structure of trade unions and in ensuring their staff. Personnel policy was under the control of the party. Trade unions cadres were elected mainly from workers and peasants. The reigning national discrimination in personnel policy had a negative impact on the involvement of Azerbaijanis to the state affairs.

Keywords: Azerbaijan, trade unions, personnel policy, administrative command regime, soviet power